

Ideali i idoli

Uz 125. obljetnicu smrti Friedricha Nietzschea (1900.–2025.)

*Marijana Kolednjak**

Bio je filozof u svjesnom protivljenju svemu onomu što se je činilo da je dominantno političkim i etičkim trendovima svojega vremena. Njegovu filozofiju karakterizira mnoštvo kontradikcija, koje ga čine posebno zanimljivim: različite intelektualne uloge, stilistička raznovrsnost, oštroumni aforizmi. U svojim djelima obrađuje ključne teme zapadnjačke filozofske misli: problem Boga, nihilizam, pitanje slobode, problem spoznaje i pitanje morala. Tu je i elegancija izraza, ironija, suptilna misaonost i nagli intelektualni obrati. Taj splet elemenata ne čini ga samo jednim od najsvestranijih filozofa svojega vremena, nego i jednim od najčitanijih suvremenih mislioca u svijetu.

Poznat je po beskompromisnoj kritici tradicionalnoga europskoga morala i religije, kao i konvencionalnih filozofskih ideja te društvenih i političkih svjetonazora. Idole — njegova riječ za ideale — želi srušiti. Tako definira svoj zanat: *nitimur in vetitum* (“trudimo se oko zabranjenoga”). Smatra kako će upravo u tom sloganu, u toj ideji njegova filozofija pobijediti. Za njega je zabluda, odnosno vjerovanje u ideale čisti kukavičluk. Nije nacionalist i ne pokazuje pretjerano divljenje Njemačkoj. Nije štovatelj države. Strastveni je individualist, “vjernik” u heroja. Bijeda cijele nacije, ističe, manje je važna od patnje velikoga pojedinca. Želi međunarodnu vladajuću rasu koja će gospodariti zemljom. U svojim djelima izaziva ne pojedince, nego cjelokupno čovječanstvo.

Friedrich Wilhelm Nietzsche (15. listopada 1844. — 25. kolovoza 1900.) njemački je filozof koji je imao golemu popularnost i u ranim i u kasnijim desetljećima 20. stoljeća. Čini se da i u dvadesetim godinama 21. stoljeća ona ne jenjava. Smatra ga se jednim od najsvestranijih filozofa svojega vremena, kao i jednim od najčitanijih suvremenih filozofa. Sebe je smatrao nasljednikom Schopenhauera, kojemu je superioran na mnoge načine, osobito u dosljednosti i koherentnosti svoje doktrine. Čini se da Schopenhauerova istočnjačka etika odricanja nije u skladu s njegovom metafizikom svemoći volje: kod Nietzschea volja, naime, ima etički, ali i metafizički primat. Budizam i kršćanstvo su, smatra, “nihilističke” re-

* Dr. sc. Marijana Kolednjak, Sveučilište u Zagrebu Fakultet filozofije i religijskih znanosti. Adresa: Jordanovac 110, 10000 Zagreb, Hrvatska. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5266-9123>. E-adresa: marijana.kolednjak@ffrz.hr

ligije u smislu da poriču bilo kakvu konačnu razliku u vrijednosti između čovjeka i čovjeka. Budizam je ipak Nietzscheu puno manje neprihvatljiv od kršćanstva. Kršćanstvo je degenerativno. Njegova pokretačka snaga je revolt pokvarenih i primitivnih. Novi zavjet je evanđelje jedne potpuno neplemenite vrste ljudi, a o Starom zavjetu govori s velikim divljenjem. Jedno je to od brojnih proturječnosti koje prati Nietzscheovu filozofiju, njegova djela, pa i sâm život.

Kršćanstvo je najzlokobnija i najzavodljivija laž koja je ikada postojala. Ni jedan istaknuti čovjek nikada nije nalikovao kršćanskomu idealu. Kršćanstvo treba osuditi zbog nijekanja vrijednosti ponosa, *pathosa* distance, velike odgovornosti, bujnoga duha, sjajnoga animalizma, instinkta rata i osvajanja, strasti, osvete, gnjeva, sladostrasnosti, avanture, znanja. Sve su te stvari dobre, a kršćanstvo za sve kaže da su loše, tvrdi Nietzsche. Kršćanstvo ima za cilj ukrotiti srce u čovjeku, ali to je greška. Divlja zvijer, smatra, ima određen sjaj, koji gubi kada se ista pripitomi. Kršćanstvo ima za cilj uništiti jake, slomiti njihov duh, iskoristiti njihove trenutke umora i slabosti, pretvoriti njihovu oholu sigurnost u tjeskobu i grižnju savjesti. Tu nije kraj. Kršćanstvo zna otrovati najplemenitije instinkte i zaraziti ih bolešću, ističe Nietzsche, sve dok se njihova snaga, njihova volja za moći, ne okrene unutra, protiv njih samih: sve dok jaki ne nestanu. Umjesto kršćanskoga sveca Nietzsche želi vidjeti onoga kojega naziva otmjenim čovjekom, i to kao vladajućeg aristokrata. Taj otmjen čovjek bit će sposoban za okrutnost, a povremeno i za ono što se smatra zločinom: on će priznati dužnosti samo jednakima. Otmjen čovjek u biti je utjelovljena volja za moć. Taj njegov otmjen čovjek — koji je zapravo on sâm u svojim maštanjima — biće je potpuno lišeno suosjećanja, nemilosrdno, lukavo, okrutno, zabrinuto samo za vlastitu moć. Biti otmjen, odnosno plemenit, znači da će pojedinac imati više snage volje, više hrabrosti, više poriva prema moći, manje simpatije, manje straha i manje nježnosti. Sve čemu je Nietzsche težio, ali nije ostvarivao u vlastitom životu.

Njegov je život bio jednostavan. Rođen je u obitelji Karla Ludwiga Nietzschea i njegove supruge Franziske kao najstarije od troje djece. Otac mu je bio protestantski pastor, a odgojen je u pijetističkoj sredini. U ranoj dobi, s pet godina, ostaje bez oca, te nešto kasnije bez brata (umire u dobi od dvije godine). Obojica umiru iznenada ostavljajući mladog Friedricha u obiteljskoj zajednici s bakom, majkom, mladom sestrom Elisabeth i dvije neudane tete. Bio je briljantan na sveučilištu kao klasičar i student filologije, i to toliko da mu je 1869., prije no što je uopće diplomirao, ponudeno mjesto profesora filologije u Baselu (što je i prihvatio). Njegovo zdravlje nikada nije bilo dobro — simptomi su uključivali jake glavobolje, mučninu i probleme s vidom — a nakon dužega razdoblja pobolijevanja bio je prisiljen otići u mirovinu (1879.). Nakon umirovljenja živio je nomadski — tijekom zima na Mediteranu (većinom u Italiji), a tijekom ljeta u Švicarskoj — u nastojanju da pronade klimu koja bi pozitivno utjecala na njegovo zdravstveno stanje. U siječnju 1889. srušio se je na ulici u Torinu. Nakon što je došao k svijesti napisao je hrpu poremećenih pisama. Pušten je na skrb majci, a nakon njezine smrti brigu o njemu preuzela je sestra. Živio je do 1900. kada je umro od moždanoga udara.

Strastveno se je osim Schopenhaueru divio i Wagneru, ali se s njim i svađao, nominalno oko Parsifala, za kojeg je smatrao da je previše kršćanski i previše pun odricanja. Nakon svade bezobzirno je kritizirao Wagnera optuživši ga da je Židov.

Pokušavao je spojiti dva skupa vrijednosti koje nije lako uskladiti. S jedne strane, volio je nemilosrdnost, rat i aristokratski ponos. S druge strane, volio je filozofiju, književnost i umjetnost. Osobito je volio glazbu, koja mu je bila izrazito važna. Nju je neizmjerljivo volio i poštivao. I sâm je skladao nekoliko djela za glas, klavir i violinu. Razlikuje dionizijsko ili nagonско i apolonijsko odnosno racionalno. Dionizova sudbina (prema mitologiji Titani su ga raskomadali) svladala je Nietzschea, koji je i sâm bio opustošen mračnim silama, ostavljajući ga (već) u dobi od dvadeset pet godina u psihozi.

Nietzscheovom kritikom religijâ i filozofijâ u potpunosti dominiraju etički motivi. On se divi određenim osobinama za koje je uvjeren da su moguće samo aristokratskoj manjini. Većina bi, po njegovu mišljenju, trebala biti samo sredstvo za postizanje izvrsnosti nekolicine i ne bi se trebalo smatrati kako većina ima pravo na sreću ili blagostanje. Aludira na obična ljudska bića kao na “pokvarena” i ne vidi prigovor na njihovu patnju ako je ona neophodna za stvaranje velikoga čovjeka, *nadžovjeka*.¹ Volio se je izražavati paradoksalno i s ciljem šokiranja konvencionalnih čitatelja. Činio je to koristeći riječi za “dobro” i “zlo” s njihovim uobičajenim konotacijama, a zatim bi rekao da više voli zlo nego dobro.²

Kršćanske dogme su neistinite. Kršćanstvo, naime, uči podvrgavanje onomu što se smatra Božjom voljom, a ljudska se bića koja poštuju sebe ne bi trebala klanjati ni pred jednom višom silom. Nietzschea ne zanima metafizička istina ni kršćanstva ni bilo koje druge religije jer je uvjeren da nijedna religija nije stvarno istinita. Daljnji je prigovor kršćanstvu da je uzrokovalo prihvaćanje onoga što Nietzsche naziva “moral robova”. “Moral gospodara” cijeni moć, plemenitost i neovisnost: on stoji “s onu strane dobra i zla”. “Moral robova” cijeni suosjećanje, ljubavnost i poniznost, a Nietzsche ga smatra “moralom stada”. Povijest društva, uvjeren je Nietzsche, sukob je između ta dva gledišta: stado pokušava univerzalno nametnuti svoje vrijednosti, ali plemeniti gospodar nadilazi njihovu osrednjost. Temelj je aristokrata, odnosno “morala gospodara” da je prosti puk lažljiv. Moral robova je bitno moral korisnosti. Za Nietzschea moral je neodvojiv od kulture koja ga cijeni. Posljedično, jezik, običaji, prakse, narativi i institucije svake kulture formirani su borbom između te dvije moralne strukture.

Izravan utjecaj Nietzschea u desetljećima nakon smrti složeno je pitanje. Neosporno je da je imao velik utjecaj, ne prvenstveno među onima koji su sebe smatrali filozofima, nego među književnicima i općenito umjetnicima. Stekao je

1 Premda na taj pojam nailazimo već kod starih Grka (ὀπεράνθρωπος), kao i u njemačkoj književnosti i filozofiji koja prethodi Nietzscheu, današnje je gotovo općepoznato značenje zadobilo tek nakon Nietzschea.

2 Njegova knjiga *Jenseits von Gut und Böse: Vorspiel einer Philosophie der Zukunft* (“S onu stranu dobra i zla: Predigra filozofiji budućnosti”) doista ima za cilj promijeniti mišljenje čitatelja o tom što je dobro, a što zlo, ali tvrdi da hvali ono što je “zlo” i osuđuje ono što je “dobro”.

ozloglašnost kao ime i ugled prije nego što je imao formativni utjecaj na neke od najozbiljnijih i najkreativnijih umova u vremenu koje slijedi nakon njega. Nietzscheova radikalna kulturna kritika sa svojim međusobno povezanim koncepcijama estetike, umjetnosti, povijesti, jezika, morala, mita, znanosti i kraja metafizike pronašla je niz književnih paralela u novijim generacijama. Neposredna recepcija Nietzschea koja se je usredotočila na ključne ideje kao što su nadčovjek, volja za moć: “život jest upravo volja za moć” (Nietzsche, 2002, 226)³ i vječno vraćanje težila je tretirati te teme kao doktrine. Rijetki bi, međutim, danas željeli slijediti praktične savjete koji se mogu iščitati iz nekih od njegovih pogleda na obrazovanje, Židove, žene⁴ ili društveni autoritet. Ipak, čak i sa svim tim, on i dalje ostaje jedinstveno plodan i uvjerljiv analitičar suvremenosti. Prilično je čitan zbog svoje izvanredno agilne i suptilne svijesti o metaforičnosti misli, relativnosti istine i usmjeravajućim zabludama uvjerenja. Njegova je filozofija na neki način fluidna. Slobodno je proturječio sâm sebi i izrazio prijezir prema želji za stjecanjem učenika, zamišljajući to, u Sumraku idola ili Kako se filozofira čekićem, kao puko dodavanje nula šifri, tako da bi istinski nietzscheanski odgovor bio odvojiti se čak i od samoga Nietzschea. Teško bi bilo istaknuti nekog drugog filozofa ili mislioca 20. stoljeća čija se vrijednost i sudbina mogu usporediti s Nietzscheovom. Posve zanemaren do kraja svojega književnoga, odnosno filozofskoga djelovanja odjednom je postao slogan i mjerilo radikalnoga “modernizma”. Proglašen je — gotovo preko noći — apostolom nove kulture. Njegov Zaratustra pretvorio se je u modu, u trend, radajući poklonike i tumače Nietzscheova lika i djela diljem svijeta. Došao je sa svojim kanonom novih vrijednosti u vrijeme potpune kulturne, moralne i intelektualne dezorijentiranosti i zbunjenosti te je (bio) pitak poput kakvoga hladnoga osvježenja u ljetnim vrućinama. Promatra svijet iz različitih perspektiva, pa se kao njegovi čitatelji suočavamo s kompleksnošću i raznolikošću njegove misli. Poigrava se s mnogim idejama, često iznoseći i proturječne zaključke. Možda i u tom leži jedan od razloga njegove popularnosti i u 21. stoljeću. Bio je u pravu — za svekoliku, akademsku i zainteresiranu, javnost “rodio” se je posthumno.

3 Nietzsche, Friedrich (2002). *S onu stranu dobra i zla: Predigra filozofiji budućnosti*. Zagreb: AGM.

4 Nikada se nije umarao od vrijeđanja žena. U svojoj pseudoproročkoj knjizi *Also sprach Zarathustra* (“Tako je govorio Zaratustra”) kaže da žene još nisu sposobne za prijateljstvo, još uvijek su mačke, ili ptice, ili u najboljem slučaju krave.